

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ СИСТЕМИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

© Словська І. Є., 2015

Стаття присвячена характеристиці методології наукового аналізу системи парламентаризму та виділенню її стрижневого компонента – парламенту. Доведено, що формування науково-практичної парадигми парламенту в системі парламентаризму відбувається із застосуванням широкого переліку основних наукових підходів збору й опрацювання матеріалів правової дійсності. Акцентовано увагу на тому, що методологічний плюралізм (сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних методів) стає підґрунтям фундаментальних відкриттів, спроможних стимулювати виконання практичних завдань реорганізації державних інституцій.

Ключові слова: парламент, парламентаризм, методологія, філософські, загальнонаукові і спеціальні методи.

І. Є. Словська

МЕТОДОЛОГИЯ НАУЧНОГО АНАЛИЗА СИСТЕМЫ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Статья посвящена характеристике методологии научного анализа системы парламентаризма и выделению ее стержневого компонента – парламента. Доказано, что формирование научно-практической парадигмы парламента в системе парламентаризма происходит с применением широкого перечня основных научных подходов сбора и обработки материалов правовой действительности. Акцентируется внимание на том, что методологический плюрализм (совокупность философских, общенаучных и специальных методов) становится основой фундаментальных открытий, способных стимулировать решение практических задач реорганизации государственных институтов.

Ключевые слова: парламент, парламентаризм, методология, философские, общенаучные и специальные методы.

I. E. Slovka

THE METHODOLOGY OF SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE SYSTEM OF PARLIAMENTARISM

The article is devoted to the methodology of scientific analysis of the system of parliamentarism and separation core component of the parliament. It is proved that the formation of scientific and practical paradigm of the parliament in a parliamentary system occurs with the use of a wide range of basic scientific approaches of collecting and processing materials of legal reality. The attention is focused on the fact that methodological pluralism (a

combination of philosophical, general scientific and special methods) becomes the basis of fundamental discoveries that can stimulate the solution of practical problems of reorganization of state institutions.

Key words: parliament, parliamentarism, methodology, philosophical, general scientific and special methods.

Постановка проблеми. Нині вітчизняні конституціоналісти значну увагу приділяють формуванню науково-практичної парадигми парламентаризму із застосуванням широкого переліку основних підходів збору й опрацювання матеріалів правової дійсності. При цьому методологія відображає специфіку процесу дослідження; орієнтує суб'єкта на послідовність проведення пізнавальних процедур, окремі аспекти, які підлягатимуть аналізу або будуть проігнорованими, застосування теоретико-понятійного апарата тощо [1, с. 8–9; 2, с. 28–29]. Актуальність з'ясування особливостей методологічних засад системи парламентаризму є безсумнівною з огляду на потребу нормативних корегувань і подальших наукових розвідок у цій царині.

Метою дослідження є характеристика поняття “методологія” та основних методів дослідження інститутів парламенту і парламентаризму.

Стан дослідження. Проблематикою методології займалися такі науковці, як: Ю. Г. Барабаш, А. А. Козловський, В. П. Колісник, В. П. Кохановський, В. С. Нерсисянц, В. Т. Новіков, Н. М. Пархоменко, О. Ф. Скакун, Б. Г. Юдін та ін. Їхні теоретичні напрацювання стали основою для розроблення методології дослідження системи парламентаризму.

Виклад основних положень. Загалом поняття “методологія” передбачає два основні тлумачення: система способів і прийомів, які застосовуються у певній сфері діяльності; та вчення про цю систему, загальна теорія методу, теорія в дії [3, с. 167]. Відповідно методологія дослідження інститутів парламенту і парламентаризму, що уможливорює пізнання й підсумовування логічних висновків, є вченням про сукупність прийомів, способів і підходів аналізу сутнісних характеристик, процесів організації, структурування та функціонування загальнодержавного представницького органу народного представництва з метою формування достовірних даних про сучасний конституційно-правовий статус і потенційні тенденції його розвитку на засадах об'єктивності, конструктивної критики, наукової коректності, відтворюваності, системності, плюралізму, діалектики, поєднання даних теорії і практики.

Методологія сформувалася у зв'язку з необхідністю типізації та розроблення принципів і підходів критичного осмислення правової реальності, яких було відкрито у філософії, науці та інших сферах діяльності людини. Як наслідок, питання методів і методології не можна обмежувати суто філософськими, вузьконауковими межами, їх варто вирішувати в широкому соціокультурному контексті. Вибираючи спосіб пізнання, необхідно враховувати зв'язок науки з рівнем соціального розвитку, іншими формами суспільної свідомості, співвідношення методологічних і ціннісних аспектів, особистісні характеристики суб'єкта дослідження та інші соціальні фактори.

Практика аналізу переконливо доводить, що методи забезпечуватимуть якісне вирішення теоретичних і практичних проблем у разі, якщо результат послідовних пізнавальних дій і безпосередня процедура виявлення фундаментальних внутрішніх якостей об'єкта пізнання будуть істинними. Достовірність нових знань є можливою лише за умови правильного вибору критерію констатації очевидних емпіричних фактів, відмежування хибного, застарілого матеріалу, який не відповідає реаліям сьогодення [3, с. 167–168, 170]. До того ж показники істинності об'єкта правової реальності і пізнання з його результатами будуть різнитися. В оцінці інституту парламенту в системі парламентаризму таким мірилом є ефективна реалізація органом державної влади власної компетенції. Для правової теорії першочерговим є конструювання чіткої системи узгоджуваних між собою понять, які відображають еволюційний розвиток загальнонаціонального представницького органу народу. Саме істинність пізнавальних засобів є визначальним чинником достовірності

розуміння сутності правової реальності [4, с. 82–83], в даному випадку – категорій парламенту і парламентаризму.

У методологічному сенсі сутність постає у трьох аспектах: по-перше, як джерело об'єкта дослідження, що обґрунтовує його появу і розвиток; по-друге, як стрижень внутрішнього змісту і взаємозв'язку усіх інших елементів явища; по-третє, як детермінант функціонування явища і виконання ним поставлених завдань. Тому характеристика сутності парламенту, безумовно, передбачає з'ясування змісту цього інституту, форм його організації і діяльності, структури, взаємовідносин з іншими елементами державного апарату (формування системи парламентаризму), тобто переосмислення всієї теорії держави. Вітчизняна юридична наука усвідомлює необхідність системних змін понятійного апарату на основі оновленої категорії сутності парламенту та парламентаризму, і ці зміни базових понять мають бути виваженими [5, с. 254–255; 4, с. 69–70].

Детермінацію методів зумовлено специфічним предметом вивчення, тому пізнавальний процес характеризується поєднанням ознак об'єктивного (вивчається парламент як елемент системи парламентаризму) і суб'єктивного (аналіз постає як творча логічна свідомо діяльність). І лише після формалізації, систематизації та матеріалізації отриманих матеріалів у вигляді висновків, теорій, суджень самим суб'єктом пізнання ця інформація може стати надбанням користувачів [6, с. 48–49]. Оформлення теоретичних конструкцій у юридичні норми надає їм практичної цінності, що зазнає змін після трансформації правової реальності і подальшої неможливості використовувати старі догми у поєднанні з новими ідеями [7, с. 67–69].

Важливо зазначити, що жодне методологічне дослідження незалежно від обсягу зібраного наукового матеріалу і ретельності його аналізу, не в змозі надати остаточно повних, вичерпних висновків. По-перше, причинами такої ситуації є суб'єктивність наданих вченими характеристик об'єкта пізнання, акцентування уваги на різних аспектах концепції або взагалі застосування відмінних підходів до вивчення. Саме таким шляхом – у процесі діалектичного заперечення доктрин, які змінюють одна одну, – відбувається розвиток методологічного знання. По-друге, явище правової дійсності є безкінечним у своїй еволюції і такими ж невичерпними є можливості проникнення мислення до його змісту. Тому повторний аналіз уже охарактеризованих інститутів відбувається для набування нових знань, а не повторення пройденого [8, с. 72].

Сучасну юридичну думку нерідко критично оцінюють західні правознавці у зв'язку з її філософською і методологічною неготовністю до викликів часу. Методологічні і теоретичні труднощі частково пов'язані з прагненням адаптувати національні доктрини до глобальних процесів сучасних Європи і світу. Професійне правове мислення, сформоване в епоху адміністративно-командної системи, розвивається під впливом нових демократичних ідеалів наукового пізнання. Інтерпретація цих змін як тенденція в динаміці наукової правосвідомості дозволяє розглядати перехід від моністичної методології до методології плюралізму як основного процесу, що характеризує філософсько-методологічну ситуацію у сучасному вітчизняному правознавстві.

Слід зазначити, що радянські вчені в онтологічних уявленнях, гносеологічних принципах і установках були “методологічними моністами” [9, с. 44–47], адже, на думку К. Маркса, діалектичний матеріалізм “не потребував філософії, яка знаходилася рівнем вище за інші науки”. Із філософських підходів визнавали за корисні лише “вчення про мислення і його закони – формальну логіку і діалектику”. А діалектика об'єднувала те, що нині називають гносеологією – теорією пізнання, і вивчала вона свій предмет в історичному аспекті [10, с. 123] (вся природа перебуває у вічному зародженні і зникненні, а тому наукове дослідження, засноване на досвіді, має вагому доказову силу) [11, с. 361].

Саме тлумачення інститутів держави і права як породження класової боротьби і знаряддя економічно панівного класу для підтримки свого панування визнавалося єдино правильним у радянському правознавстві. Відповідно представницькі органи влади радянського типу поставали радикальним механізмом зміни капіталістичного способу розвитку політичної системи. По суті ради були союзом лідерів соціалістів і революційних демократів, які ідейно об'єднували й організовували сили пролетаріату, політично навчали його [12, с. 676–677]. Знищення

парламентських установ і перетворення представницьких органів на “працюючі” інституції з одночасним виконанням законодавчої і виконавчо-розпорядчої функцій, запровадження нового типу чиновництва без будь-яких привілеїв з єдиною метою – виконання наказів пролетаріату, декларувалися постулатами народження нового безкласового суспільства [13, с. 238–240].

Нині, попри відмову від класового трактування державно-правових інститутів, деякі позитивістські установки радянського право- і державознавства є актуальними у реформованому вигляді у сучасній науці конституційного права (наприклад, понятійно-категоріальний апарат, окремі аспекти організації виборчого процесу і процедурно-функціональних характеристик представницьких органів влади, правового статусу депутатів, відповідальності посадових осіб).

Перегляд раніше визнаних авторитетних наукових теорій пов’язаний з розкриттям сутності державно-владних інституцій, правових приписів не стільки з позицій класових, скільки із загальнолюдських. У пошуках компромісу між різними соціальними групами держава якомога повніше враховує та коригує складну і суперечливу волю суспільства. Ознаки елементів державного апарату і, зокрема парламенту, зміст ухвалених ним законодавчих норм визначаються, згідно з новими постулатами нормативізму, не лише економічним ладом, але й політикою, мораллю, правосвідомістю, наукою, культурою, релігією, досягнутим рівнем цивілізації загалом. В основі чинного законодавства перебуває вчення про природні, невідчужувані права людини. Становлення і розвиток українського парламентаризму зазнає особливого впливу ідей природно-правової теорії [14, с. 49–50].

Проте антропологічна парадигма, яка акцентує увагу на пріоритетах соціального консенсусу, гуманізації суспільства, формуванні держави загального добробуту, захисті інтересів особи [15, с. 19] не має заперечувати очевидного вирішально-владного впливу легіслатури на правотворення і правозастосування. Теоретично організація і діяльність парламенту мають здійснюватися згідно з чітко формалізованими нормативними приписами, і застосування природно-правового підходу у вивченні цього інституту сприяє його достовірному оцінюванню з позицій об’єктивізму та суб’єктивізму. Визнання особистості вищою соціальною цінністю змінює соціальний вектор права на персоналістичний. Як наслідок, соціальне призначення усіх елементів державного апарату полягає у забезпеченні вільного розвитку особистості без боротьби і протистояння людини та суспільства [16, с. 39]. Рішення легітимного законодавчого органу державної влади повинні констатуватися в свідомості населення знаряддям встановлення справедливості при впорядкуванні системи права, правового статусу людини і громадянина, усіх сфер конституційного ладу.

За частотою застосування і ступенем узагальнення даних про об’єкт дослідження методи можна класифікувати на окремі рівні – від одержання загальної інформації до конкретної, вузькопрофільної. В основі такої рівневої типології перебувають філософські методи, які задають найабстрактніші регулятиви, визначають стратегію подальшого аналізу інституту парламенту як складової системи парламентаризму (діалектика, герменевтика, аналітика, інтуїція, феноменологія). Вони не підміняють спеціальні методи і безпосередньо не визначають остаточний, вичерпний, результат пізнання [17, с. 183–184; 18, с. 13].

Діалектичний метод характеризує загальні закономірності еволюції конституційно-правового статусу парламенту. Він розкривається через застосування таких методів, як:

1) логічний метод сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного. Пізнання здійснюється в два етапи: спершу сприйняття об’єкта як неподільного цілого, після чого він аналізується конкретними частинами, тобто розгляд інституту парламенту розпочинається з тлумачення дефініції й історії становлення. Пізніше вивчають формування, компетенцію, структурування, процедуру діяльності та акти, як складніші характеристики представницької установи;

2) метод єдності логічного та історичного. Сутність історичного методу полягає в тому, що процес розвитку парламенту відтворюється в усій багатогранності, з усіма випадковостями, що перекручують об’єктивну логіку еволюціонування. Цей метод спрямовано на періодизацію генезису формування законодавчої інституції. Під час логічного дослідження відкидається все неістотне і теоретично характеризується об’єкт у його сутнісних, закономірних зв’язках. Метод

єдності історичного і логічного є методологічною основою дослідження теорії і практики становлення парламентаризму на основі особливостей історичної спадщини і сучасних теоретичних й нормативних підходів;

3) системно-структурний метод вивчає парламентаризм як відкриту систему, що складається із систем нижчого порядку і, своєю чергою, належить до ширших конструкцій. Наприклад, парламент є елементом парламентаризму; комітет, законодавчий процес є частиною, відповідно, структури парламенту і процедури його діяльності. Сам парламент є складовою апарату держави, а той своєю чергою політичної системи. Законодавчу установу можна пізнати лише у тісному логічному зв'язку з іншими органами державної влади; апарат держави – у взаємодії з елементами політичної системи, зокрема політичними партіями, громадськими об'єднаннями. Системно-структурний метод дозволяє досягнути взаємодію органів державної влади як комплексний процес з усіма його проявами, значення парламенту в системі парламентаризму, простежити зв'язки між причиною і наслідком у державотворчих процесах [19, с. 13–14].

Інші філософські методи – герменевтики (тлумачення) [20, Т. 1, с. 578–579], аналітики (логічного аналізу) [20, Т. 1, с. 104–105], інтуїції, феноменології (опису апріорної сутності явища, а не нав'язаних фактів, установок) [20, Т. 6, с. 265; 21, с. 132] – забезпечують об'єктивне трактування текстів правових актів із питань парламентської діяльності, узагальнення досвіду державного будівництва, виявлення позитивного правового регулювання і прогалин чинного законодавства та вміння на основі набутих знань, проникливості й інтуїції дослідника підсумовувати логічні висновки, тобто згадані методи забезпечують одержання достовірних даних із теорії і практики парламентаризму на основі суб'єктивного підходу оцінки об'єктивної реальності.

Наступний рівень опрацювання конституційно-правового матеріалу обіймають загальнонаукові методи. Вони є “проміжною методологією” між фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук і філософськими категоріями та забезпечують їх взаємодію у комплексній характеристиці об'єктів дослідження. При цьому загальнонаукові методи уможливають отримання інформації з ознаками, притаманними філософським і спеціальним знанням.

Серед загальнонаукових методів як найуживаніший виокремлюють синергетичний, який визначає закономірності самоорганізації відкритих для еволюціонування систем [22, с. 104]. За його допомогою можна проаналізувати формування представницьких органів влади, появу яких у конкретних історичних умовах зумовлено прагненням народу до самовираження, здобуття незалежності власної держави. Крім того, методологічний апарат синергетичного методу варто спрямувати на опис різних систем, серед яких політична і правова [23, с. 146]. Відповідно конституційно-правовий статус парламенту характеризують такі складові (підсистеми), як компетенція, структура, реалізація парламентських процедур, конституційно-правова відповідальність, делеговане законодавство, правовий статус народного депутата тощо.

Аксіологічний метод застосовується для визначення ціннісних характеристик основних закономірностей виборчого процесу та функціонування парламенту.

Прийоми кібернетичного методу сприяють виконанню завдань теоретичного і практичного характеру. Запропоновані наукові гіпотези спрямовано на аналіз інформації, пов'язаної з психологічним аспектом правової поведінки народних депутатів. Методологічні ресурси цього способу отримання інформації використовуються з метою охарактеризування можливості дисциплінуючого впливу на парламентаріїв [17, с. 184–185].

Метод вірогідності і моделювання дозволяє проектувати варіанти ефективного прототипу легіслатури з оцінюванням позитивної реалізації її компетенційних та організаційно-структурних якостей, наводити конкретні пропозиції з модернізації конституційно-правового статусу (зокрема оптимізації застосування принципів виборчого процесу, здійснення законодавчої, установчо-номінаційної і контрольної процедур, розширення повноважень об'єднань депутатів і органів парламенту, посилення правової відповідальності парламентаріїв, доцільності запровадження парламентського державного правління тощо). Пізнання і прогнозування перспектив розвитку законодавчої установи полягає в аналізі результатів її діяльності в умовах правової дійсності.

Безперечно, що пряме експериментування в конкретних історичних обставинах іноді здійснити проблематично з причини важливого соціального призначення об'єкта дослідження і прагнення запобігти негативним політичним наслідкам. У вихідній ситуації неможливо надовго і повністю дистанціювати парламент і помістити його у певні особливі лабораторні межі [24, с. 34–36].

Метод формалізації передбачає аналіз досліджуваного об'єкта у вигляді чітко організованої формальної системи, яку уже розроблено в процесі пізнання і яка уже є в наявності у дослідника. Автор набуває подальших знань, відмінних від уже систематизованих наукою, внаслідок вивчення не самого парламенту, а форми теоретичних висновків про нього. Процедура формалізованого аналізу має відповідати стандартам коректності та адекватності і не суперечити перевіреним фактам. Такий метод забезпечує повноту формального уявлення про об'єкт дослідження [24, с. 39, 41] і дозволяє з'ясувати правосуб'єктність, функціональне призначення, структурування, процедури формування і діяльності парламенту.

Метою використання спеціальних (спеціально-наукових) методів є отримання систематизованої інформації у межах однієї науки, а саме конституційно-правової. Серед методів, які формують верхній рівень узагальнення матеріалу, виокремлюють соціологічний, який аналізує тенденції функціонування парламенту для вирішення складних проблем його конституційно-правового статусу за допомогою анкетування чи бесіди, вивчення змісту правових документів, спеціальної літератури, результатів практичної діяльності у формі спостереження та узагальнення практичного досвіду. Головним критерієм ефективності соціологічного методу постає висока результативність отриманої інформації, оскільки достовірні судження можна отримати лише на основі остаточних результатів, а не запланованих досягнень [25, с. 8, 40–41, 55]. Прикладом використання соціологічного методу може слугувати наведення даних опитування населення про причини недовіри до Верховної Ради України. Крім того, метод можна застосовувати під час аналізу численних офіційних документів представницьких органів влади періодів національно-визвольних змагань і радянської доби державного будівництва, незалежної України, адже всі вони визначили стратегію подальшого моделювання і запровадження інституту легіслатури.

Статистичний метод дає змогу отримати, обробити і проаналізувати первісні статистичні матеріали з метою надання рекомендації щодо удосконалення правового регулювання. У такий спосіб варто характеризувати особливості виборчого процесу, зокрема визначати загальні розміри виборчих фондів, кількість зареєстрованих кандидатів і партій-суб'єктів виборчої кампанії та офіційних спостерігачів; наводити результати виборів і, відповідно, партійного структурування депутатського складу, дані розгляду звернень учасників виборчого процесу до правоохоронних органів про порушення виборчого законодавства.

Порівняльно-правовий метод є важливим інструментом використання позитивного досвіду зарубіжних країн у діяльності парламенту [26, с. 33–34]. Повчальними для вітчизняного державотворення є практика моно- і бікамералізму, критеріїв формування легіслатури (окремих палат), структурування органами і об'єднаннями депутатів, проведення пленарних засідань і засідань внутрішньопарламентських інституцій, реалізації окремих напрямків діяльності законодавчої інституції.

Догматичний метод дозволяє викласти чинні норми конституційно-правового законодавства, з'ясувати і коментувати їх зміст [27, с. 8], визначаючи в такий спосіб значення окремих термінів (“парламент”, “вибори”, “народний депутат”, “компетенція”, “сесія”, “функції”, “принципи діяльності”, “депутатський імунітет”, “закон”, “законодавчий процес”, “постанова”, “резолуція”, “заява”, “звернення”, “омбудсмен” тощо), підстави класифікації конституційно-правових інститутів у межах загального інституту парламенту (наприклад, класифікації принципів виборів та діяльності законодавчої установи, типів бікамералізму, парламентів за обсягом законодавчих повноважень, законів та інших рішень легіслатури, її функцій і органів, об'єднань депутатів, варіацій нормативного регулювання проведення сесій, форм здійснення парламентського контролю та реалізацій установчо-номінаційної процедури).

Висновки. Застосування низки підходів у пізнанні парламенту як організуючого компонента системи парламентаризму дозволяє отримати багатогранні об'єктивні дані про динамічний розвиток його правового статусу. Тому поєднання комплексу прийомів і способів аналізу на різних етапах дослідження сприятиме формуванню сучасної доктрини, яка відповідала б зарубіжним аналогам та була одночасно втіленням українських традицій державотворення.

1. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії і методології: монографія. – К.: Юридична думка, 2008. – 336 с. 2. Авакьян С. А. Федеральное Собрание – парламент России. – М.: Российский Юрид. Издат. Дом, 1999. – 432 с. 3. Кохановский В. П. Философия и методология науки: учебник. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576 с. 4. Петров А. В. О методологических подходах к определению категории сущности права // Вестник Нижегородского госуд. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2003. – № 1. – С. 69–84. 5. Петров А. В. О категории сущности права // Вестник Нижегородского госуд. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 1. – С. 252–258. 6. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монографія. – К.: Терно-граф, 2011. – 492 с. 7. Нерсесянц В. С. Юриспруденция: введение в курс общей теории государства и права. – М.: Норма, Инфра-М, 1998. – 288 с. 8. Юдин Б. Г. Методологический анализ как направление изучения науки. – М.: Наука, 1986. – 264 с. 9. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. – Екатеринбург: Изд-во гуманитар. ун-та, 2001. – 263 с. 10. Маркс К. (Краткий биографический курс с изложением марксизма). Дialeктика // Хрестоматия по марксистско-ленинской философии / ред. Л. Барулина, В. Покровская, Ф. Стронгина: в 2 т. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 2. – С. 122–124. 11. Энгельс Ф. Из книги “Дialeктика природы”. Введение // Хрестоматия по марксистско-ленинской философии / ред. Ф. Стронгина: в 2 т. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 1. – С. 352–369. 12. Ленин В. И. Социализм и анархизм // Хрестоматия по марксистско-ленинской философии / ред. Ф. Стронгина: в 2 т. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 1. – С. 675–677. 13. Держава і революція. Вчення марксизму про державу і завдання пролетаріату в революції. Знищення парламентаризму // Ленін В. І. Вибрані твори: в 3 т. – К.: Політвидав, 1969. – Т. 2. – С. 237–248. 14. Пацурківський П. С. Сучасні проблеми правопізнання: навч. посіб. – Чернівці: Рута, 2000. – 313 с. 15. Петров С. Методологія наукового пізнання правових традицій України // Право України. – 2007. – № 10. – С. 17–23. 16. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с. 17. Кохановский В. П. Философия и методология науки: учебник. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576 с. 18. Кравец А. С. Методология науки. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1991. – 146 с. 19. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. – Х.: Консум, 2001. – 656 с. 20. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – 1998. – 672 с. Т. 6: Т-Я. – 2004. – 768 с. 21. Философия и методология науки / А. И. Зеленков, Н. К. Кисель, В. Т. Новиков и др.; под ред. А. И. Зеленкова. – Минск: АСАР, 2007. – 384 с. 22. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монографія – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с. 23. Моисеев В. И. Философия и методология науки: учеб. пособ. – Воронеж: Центр. - Чернозем. кн. изд-во, 2003. – 236 с. 23. История и философия науки: учеб. пособ. / под ред. А. С. Мамзина. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с. 24. Валеев Г. Х. Методология научной деятельности в сфере социально-гуманитарного знания. – М.: Наука, 2005. – 234 с. 25. Конституційне право України: підручник / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с. 26. Сидоренко О. М. Догма права у сучасній юриспруденції: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. “Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень”. – Одеса, 2013. – 20 с.